

Н. О. Бережна

**Мовна ідентичність вірмен Центральної України
(за матеріалами переписів 1989 та 2001 рр.)**

На матеріалах статистичних переписів 1989 р. та 2001 р. проведено аналіз мовної ідентичності вірмен центральних областей України. Звернуто увагу на те, що мовна ідентифікація не завжди співпадає з національною. Потрапляючи в полікультурне середовище, люди доволі швидко переходять на російську чи, як більшою мірою на Черкащині, українську мову.

Ключові слова: вірмени, національна меншина, Центральна Україна, ідентичність.

Пропонована до аналізу проблема (як складова сучасного українського вірменознавства) ще не отримала висвітлення в історичній науці. Вона, як легко помітити з рідкісних публікацій, навіть концептуально не сформульована. До того ж основні зусилля дослідників традиційно більшою мірою зосереджені на історії появи та початкового розселення вірменської національної меншини на теренах сучасної України [1, с. 233]. Поки що обходили її увагою і краєзнавці. Основною причиною такої байдужості дослідників є брак джерельної бази, точніше відсутність опублікованих (а отже, доступних для користування) матеріалів, зокрема й останніх переписів населення України. Очевидно, що одними з репрезентативних джерел, які доречно пропонувати для поглибленого наукового пошуку, є власне дані статистики.

Щодо переписів 1989 та 2001 рр., то основні статистичні показники виявлено авторкою в рукописних фондах профільних міністерств і відомств України (у примітках їх зазначено під назвою “особистий архів”). Вони дають змогу простежити динаміку чисельності цієї національної меншини в регіонах України, зокрема й у центральних областях – Київській, Чернігівській, Полтавській, Черкаській. Із огляду на “тематичні особливості” проведення обох переписів, є нагода проаналізувати насамперед статеві, освітні, вікові та деякі інші відмінності вірменської громади у вказаних областях, специфіку

міграційних процесів, окремі обставини збереження, формування й трансформації мовної (ширше – національної) ідентичності. Крім того, залучення цих показників може бути основою для подальших (поглиблених) наукових досліджень проблеми та творення більш масштабних і ґрунтовних синтезів.

Мета статті – звернувши першочергову увагу на зміни в мовній ідентичності, відтворити відповідний аспект загального “статистичного портрету” вірменської громади Центральної України напередодні розпаду СРСР, а також протягом першого десятиліття від появи на політичній карті Східної Європи незалежних держав Україна та Республіка Вірменія.

Стосовно джерельної бази, то маємо офіційні (хоча й не опубліковані на сьогодні) дані, які свідчать, що від 1989 р. до 2001 р. чисельність вірмен у центральних областях України зросла з 3596 до 7702 осіб, тобто протягом 12 років збільшилася на 4106 осіб (приблизно в 2,1 рази). Також важливо зазначити, що кількість вірмен у міських населених пунктах зросла за цей самий період з 2734 до 4896 осіб (у 1,8 рази), а в сільській місцевості – з 862 до 2806 осіб (у 3,2 рази) (відповідно збільшення відбулося на 2162 та 1944 особи, але в селах тенденція мала явно випереджаючий характер). Позаяк нам вдалося виявити більш-менш повно статистику щодо розподілу вірменського населення у містах та у сільській місцевості центрального регіону, то її подаємо у вигляді зведеної таблиці (табл. 1) [2; 3; 4; 5].

Таблиця 1

**Розподіл вірменського населення центральних областей
за типом поселень**

(умовні позначення: М – міста; С – сільська місцевість).

Область	Київська			Чернігівська			Полтавська			Черкаська		
	Усе	М	С	Усе	М	С	Усе	М	С	Усе	М	С
1989	1165	844	321	481	409	72	1314	991	323	536	490	146
2001	2341	1386	955	934	658	276	2678	1730	948	1749	1122	627
Разом	3506	2230	1276	1415	1067	348	3992	2721	1271	2285	1612	773
% зростання	101	64	210	96	61	283	104	75	193	226	129	329

Маємо також найповніші дані перепису 2001 р. щодо кількісного складу вірменського населення за таким показником як рідна мова. Це дає підстави простежити ситуацію з мовною ідентифікацією цього національного прошарку населення. Дані теж подаємо у вигляді зведеної таблиці (табл. 2) по чотирьох областях.

Таблиця 2

Розподіл вірмен за рідною мовою (2001 рік)

Область	Усього	з них як рідну вказали мову:					із загальної кількості зайняте населення
		вірм.	укр.	рос.	ін.		
Київська	2341	1362	326	639	14	903	
Полтавська	2678	1638	330	699	11	860	
Черкаська	1749	1203	197	337	10	598	
Чернігівська	934	545	132	249	8	303	
Разом	7702	4748	985	1924	43	2664	

Крім того, є нагода детальніше охарактеризувати мовну ідентичність вірмен у Черкаській області, порівнявши дані 1989 та 2001 років. Тож у 1989 р.

вірменську мову вважали рідною 54,7% вірмен області, у 2001 р. таких нараховувалося значно більше – 68,7%. По українськомовних та російськомовних вірменах цей показник склав відповідно: 9,4% та 34,6% в 1989 р. і 11,2% та 19,2% в 2001 р. Із-поміж інших тенденцій помітним стало деяке зростання україномовних вірмен у сільській місцевості. Якщо в 1989 р. такі становили 7,5% тутешньої громади, то в 2001 р. – 12,9%. (табл. 3). Маємо дані 1989 р., що 4 особи (у міських поселеннях) вказали у якості рідної грузинську мову [7; 8].

Таблиця 3

**Розподіл вірменського населення
за рідною мовою (1989 р.)**

	Кількість осіб	із них вважають рідною мовою:		
		вірм.	укр.	рос.
Усе населення	636	348	60	220
Міське населення	490	233	49	202
Сільське населення	146	115	11	18

У цілому на початку ХХІ ст. серед міського населення Шевченківського краю 709 вірмен (63,7%) вважали рідною мову своєї національності, 116 (10,4%) – українську мову, 288 (25,8%) – російську. Склад вірмен за рідною мовою у сільській місцевості мав такий вигляд: для 494 (78,8%) осіб рідною була вірменська мова, для 81 (13,2%) – українська і лише 49 (8,0%) вірмен вважали рідною російську мову. Зменшення частки російськомовних вірмен добре помітна якраз у селах регіону, які, попри всі тривалі ще з ХІХ ст. модерні впливи, зазвичай залишаються україномовними (табл. 4) [7].

**Розподіл вірменського населення
за рідною мовою (2001 р.)**

	Кількість осіб	із них вважають рідною мовою:		
		вірм.	укр.	рос.
Усе населення	1749	1203	197	337
Міське населення	1122	709	116	288
Сільське населення	627	494	81	49

Подібну тенденцію спостерігаємо в Київській області, де протягом 12 років, що їх досліджуємо, кількість україномовних вірмен у сільській місцевості зросла на 5%, натомість чисельність представників цієї національної меншини, які вважали рідною російську, зменшилася майже на 10%. Попри ці зміни, російська мова продовжує домінувати серед міського населення Київщини й надалі [9].

Помітна більшість представників вірменської громади, яка в Черкаській області на початку 2000-х рр. нараховувала 1749 осіб, зберігала свою національну, тобто власне вірменську мовну ідентичність. З огляду на те, що на момент проведення другого перепису в містах мешкало майже дві третини громади (64,4%), показовою виявилася дещо інша тенденція. Серед вірмен, які пройшли мовну асиміляцію й продовжували жити в урбанізованому мікросередовищі, порівняно більший відсоток виявився таких, що вважали своєю рідною російську мову. Є серйозні підстави вважати, що ця група, яка вочевидь складалася як із числа здавна проживаючих тут, так і нещодавно прибулих переселенців, у своєму житті пододала один асиміляційний ступінь. Власне кажучи, ці люди зберегли той рівень адаптації до “невірменського” середовища, який дістався їм у спадщину від радянської доби, коли чи не для всього населення багатонаціональної країни СРСР “рідною” вважалася російська мова.

Дещо інакше виглядає ситуація з тими вірменами, котрим випало мешкати в сільській місцевості. Передусім треба зазначити, що таких виявилось більше третини від загальної кількості – 35,6%. Більш-менш тривале

перебування представників цієї діаспорної групи в іншомовному (ширше – іншокультурному) середовищі продемонструвало відносно гнучкішу її схильність до культурного взаємовпливу. Зберігаючи здебільшого відому прихильність до національної мовної традиції, вірмени, коли мали хист і здібності до запозичення місцевої мовної практики, не виглядали такими вже однозначними.

Зрозуміло, що вищезгадана й продемонстрована мовою статистики “українізація” не потребує жодного перебільшення. Адже сукупно йдеться про кілька десятків людей, до того ж життя кожного вірменина виявилось тісно переплетеним із традиційним укладом українського села. На жаль, ми не маємо точніших даних про те, який час потрібно було україномовним вірменам для “вироблення” нової мовної ідентичності, власне як і розуміння “технології” цього процесу.

Щодо проблеми мовної ідентичності вірменського населення, то цікавим видається той факт, що ще в одній сусідній області – Полтавській, на відміну від Черкаської та Київської областей, кількість вірмен, які вказали рідною мовою російську та українську, у сільській місцевості виявилася на початку ХХІ ст. майже однаковою [3].

Авторка вважає, що проблема мовної адаптації (асиміляції) вірменського населення в українському етнічному середовищі, яке в цьому випадку репрезентоване абсолютною більшістю міських та сільських населених пунктів центральних областей України, потребує детальнішого аналізу. Зокрема, доцільно буде порівняти рівень та наслідки цього процесу в контексті подібного пристосування представників решти національних меншин, включаючи російську. Для цього в подальших студіях заплановане використання матеріалів польових досліджень (соціологічних опитувань).

Отже, відповідно до статистичних даних переписів 1989 та 2001 рр., мовно-асиміляційні процеси на території значної частини Центральної України охоплюють передусім вірмен сільської місцевості. Це простежуємо не тільки в Черкаській, а й сусідній Київській областях. Водночас означене явище не

настільки характерне для вірменського населення всієї України, навіть окресленого регіону. Приміром, на сусідній Полтавщині згадана тенденція має відчутні особливості. У будь-якому разі є серйозні підстави вважати, що мовна ідентичність вірмен не завжди співпадає з їхньою національною тотожністю. Представники вірменського етносу є традиційно досить стійкими до національної асиміляції, тобто “залишаються вірменами”, попри те, що в полікультурному середовищі доволі швидко переходять на “загальноживану” російську чи, як більшою мірою на Черкащині, опановують українську мову.

Джерела та література

1. Залізник Л. Київська Русь: проукраїнська держава чи “спільний стовбур” східних слов’ян / Л. Залізник // Український історик. – 1998. – № 35. – С. 230–237.
2. Матеріали Головного управління статистики в Київській області. – Особистий архів автора.
3. Матеріали Головного управління статистики у Полтавській області. – Особистий архів автора.
4. Матеріали Головного управління статистики у Чернігівській області. – Особистий архів автора.
5. Матеріали Головного управління статистики у Черкаській області. – Особистий архів автора.
6. Матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 року, табл. 5.1 “Розподіл населення за національністю та рідною мовою” (Черкаська область в розрізі міст та районів). – Особистий архів автора.
7. Населення Черкаської області (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). – Черкаси, 2013.
8. Материалы Всесоюзной переписи населения 1989 года, табл. 9-с “Распределение населения по национальности, полу и родному языку” (Черкасская область). – Особистий архів автора.

9. Розподіл вірменського населення за рідною мовою. – Матеріали Головного управління статистики у Київській області. – Особистий архів автора.

На материалах статистических переписей 1989 г. и 2001 г. проведен анализ языковой идентичности армян центральных областей Украины. Обращено внимание на то, что языковая идентификация не всегда совпадает с национальной. Попадая в поликультурную среду, люди достаточно часто переходят на русский или, как преимущественно в Черкасской области, украинский язык.

Ключевые слова: армяне, национальное меньшинство, Центральная Украина, идентичность.

According to the census of 1989 and 2001 the analysis of the linguistic identity of Armenians from Central Ukraine has been completed and confirmed. The author draws attention to the fact that the linguistic identification doesn't always coincide with the national one. As a result of being in a multicultural environment, people often start using Russian or Ukrainian (the latter mainly in Cherkasy Oblast).

Key words: Armenians, national minority, Central Ukraine, identity.